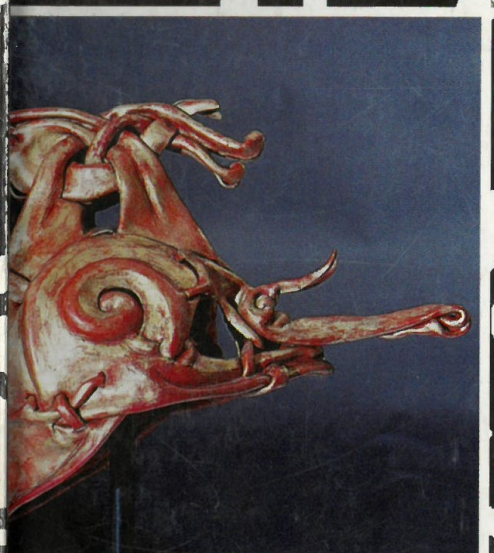
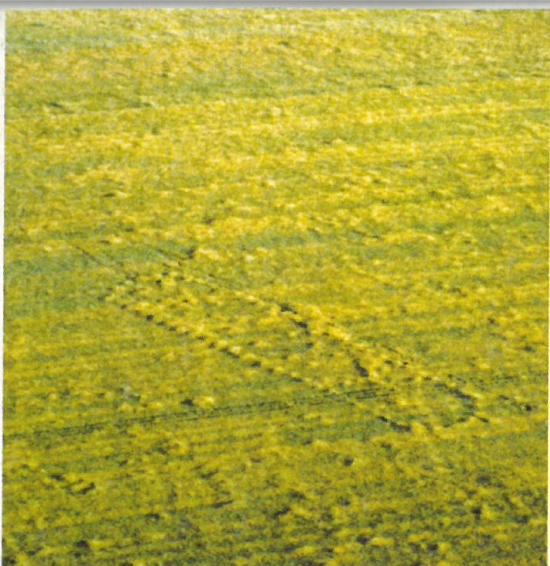

By, marsk og gæst

Magasinet

By, marsk og geest 9

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Udgivet af Ribe Lokalkiv & Den antikvariske Samling i Ribe
Liljebjerget
1997

Redaktion: Jakob Kieffer-Olsen (ansv.),
Susanne Benthien, Stig Jensen,
Søren Mulvad og Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Colourprint, Ribe

©: 1997 Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-
kvariske Samling i Ribe's forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

ISBN 87-89827-14-7

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs kort, 1804

Illustrationer på forsiden, se s. 5, 34 og 30

Illustrationer på bagsiden, se s. 48 og 58

Indhold

Stig Jensen	
Bronzealder set fra luften - et usædvanligt hus fra ældre bronzealder	5
<i>Bronze Age seen from the air - an unusual house from the early Bronze Age</i>	8
Karen Højlund Nielsen	
Et ornamenteret fibel-fragment fra Enderup ved Hviding	9
<i>A decorated brooch-fragment from Enderup, Hviding</i>	16
Torsten Capelle	
En frankisk gravsten i Ribe	17
<i>Ein fränkischer Grabstein in Ribe</i>	21
Helge Brinch Madsen og Claus Hougaard	
Vikingetidens læderteknik og ornamentik	22
<i>The leather technique and the ornamentation of the Viking Period</i>	31
Lis Andersen	
Dæmningen over Ribe Å	32
<i>The dam across the Ribe River</i>	38
Sissel F. Plathe	
Maren Spliids dør?	
- hvordan døren fra Vester Vedsted Kirke blev til Maren Spliids dør	39
<i>Maren Spliids door?</i>	
- <i>how the door from Vester Vedsted church became Maren Spliids door</i>	42
Susanne Benthien	
“ - at samles her som Brødre og som Venner”.	
Foreningen “Klubben”s oprettelse og første år	44
“ - <i>to gather here as Brothers and Friends</i> ” .	
<i>The establishment and first years of the society “Klubben”</i>	57
Søren Mulvad	
Høm Cementstøberi	58
<i>Høm Cement Works</i>	60

Dæmningen over Ribe Å

Af Lis Andersen

Dæmningen over Ribe Å blev opført omkring midten af 1200-tallet, hvor Kongens Mølle blev nævnt i de skriftlige kilder første gang. Dæmningen, hvoraf kernen bestod af klæg, havde let skrånede sider, og på toppen lå vejen, der gennem tiden blev repareret og udskiftet adskillige gange. Fra midten af Overdammen og vest på tog dæmningen et sydligere forløb i forhold til den nuværende gade. Nord for dæmningen fandtes massive opfyldslag fyldt med organisk materiale samt meget fragmentariske bygningsrester. Disse kunne, på grundlag af det meget sparsomme genstandsmateriale samt dendrokronologiske dateringer, føres tilbage til omkring 1100. Der er derfor sket en opfyldning i området, før dæmningen kom til.

Overdammen, Mellemdammen og Nederdammen udgør i dag Ribes hovedstrøg. Gadenavnenes endelse "-dammen" betyder dæmning og henviser til den ca. 300 m lange dæmning, der i middelalderen blev etableret over Ribe Å, fig. 1. Dæmningen blev dels opført for at skabe en god vejforbindelse over åen, hvilket har været uundværligt i en blomstrende handelsby, dels for at ud-

nytte det opstemmede vand til mølledrift. Dæmningen havde tre gennemløb: ét ved Toldboden, hvor Kongens Mølle lå, ét ved Midtmøllen og ét ved Ydermøllen. Desuden har arkæologiske udgravninger på Nederdammen vist endnu et gennemløb ud for Nederdammen 35-37¹. Dette blev imidlertid sløjfet allerede i 1400-tallet.

Dæmningen omtales første gang i 1255², da

Fig. 1. Ribes middelalderlige dæmning lå nogenlunde, hvor byens hovedstrøg Overdammen, Mellemdammen og Nederdammen ligger i dag. Tegning: B. Nielsen.

Kristoffer I udbetalte erstatning til Ribebispen, fordi dennes jorder på Lustrup Mark var blevet oversvømmet i forbindelse med etableringen af Kongens Mølle i Ribe. Ifølge Jyske Lov skulle skader, der var opstået som følge af vandløbsregulering i forbindelse med anlæggelse af møller, indtantes senest tre flodemål (dvs. tre år), efter reguleringen var foretaget³. Derfor må dæmningen - eller en forhøjelse af denne - samt Kongens Mølle være etableret omkring 1252.

Kongens Mølle var frem til 1500-tallet byens eneste mølle og en indbringende ejendom. Møllen lå, hvor Toldboden nu ligger med "Møllehuset og en Stald på Gadens søndre Side vesten for Vandløbet"⁴. Møllen tog ofte skade af højvande, og ved stormfloden den 18. januar 1696 blev den tilintetgjort, og man besluttede ikke at genopføre den⁵.

Strømmen tilhørte Kongen, og nye møller kunne kun opføres med hans tilladelse. Mod en årlig afgift til Kongen fik Svend Neb i 1526 lov til at opføre en mølle ved midterløbet⁶, hvor der tidligere var en sluse. Grunden tilhørte byen, hvorfor han også måtte svare en afgift hertil. Møllen, den senere Midtmølle, blev kaldt "Nebs Mølle". Samme år blev Ydermøllen anlagt af Kristen Bræmer⁷. Han havde lånt Kongen 50 gylden, men i stedet for pengene fik Kristen Bræmer tilladelse til at opføre en mølle uden for Nørreport. Han fik den bebyggede grund af byen, imod at han og hans efterkommere skulle vedligeholde bolværket fra møllen og langs broen. Byen skulle kun vedligeholde broens midtpæle, midtbjælker og overdel.

Udgravningen 1996

I forbindelse med renovering af Mellemdammen og Overdammen i foråret 1996⁸, blev der mulighed for at se lidt nærmere på dæmningens opbygning og placering, at følge de mange vejlag, der lå oven på dæmningen, og om muligt at få fat i selve mølleanlægget, der som sagt menes at have ligget under Toldboden, Overdammen 12. Udgravningen var på sin vis en fortsættelse af den undersøgelse, der blev foretaget i 1994 i Nederdammen⁹.

Da der var tale om udskiftning af en ældre kloak, blev der kun mulighed for at følge kulturlagene i profilen, idet den ny grøft var en smule bre-

Fig. 2. De store gravemaskiner prægede bybilledet i foråret 1996. Gravearbejdet blev udført af entreprenørfirmaet Clausen og Mikkelsen. Foto: L. Andersen.

dere end den ældre. En udgravning, der primært tolkes ud fra profiler, vil lade mange spørgsmål stå ubesvaret. Da mængden af fundne genstande, var meget ringe, hvilket synes at være generelt for gadegravninger i Ribe, var det vanskeligt at datere de enkelte anlæg. Imidlertid var organisk materiale - her iblandt træ - fantastisk velbevaret, hvilket gav mulighed for nogle meget interessante dendrokronologiske dateringer (årringsdateringer).

Dæmningen

Hvis vand skal opstemmes af en jorddæmning, skal denne have en kerne eller kappe af lerholdig jord. I Ribe er dæmningen opført med en kerne af fed klæg, en vej på toppen og let skrånede sider. Topkoten af klægkernen lå omkring 1,5 - 1,7 m

DNN (meter over Dansk Normal Nul). Udgravningen blev foretaget fra øst mod vest. Midt på Mellemdammen, ud for nr. 16, blev der mulighed for at grave et dybt profilhul. Her var det muligt at se klægdæmningen i profil, og man så tydeligt dæmningens skrånede side. Det var klart, at vi befandt os på nordsiden af dæmningen. Toppen blev konstateret i kote 1,53 og klægslaget kunne følges ned til kote 0,27, hvor vi af sikkerhedsmæssige årsager måtte stoppe.

Ud for Overdammen 12 var opmærksomheden skærpet for at få et glimt af resterne fra Kongens Mølle. Det lykkedes desværre ikke. Østligst på Overdammen befandt vi os igen på toppen af klægslaget (topkote 1,60 m). Hvor Sortebrødregade løber ud i Overdammen, tog dæmningen et sydligere forløb end den nuværende gade.

Udgravningen bevægede sig derefter længere og længere ud på siden af dæmningen, hvor der var kraftige affaldslag. Ud for Overdammen 6 var det igen muligt at grave et dybt profilhul. Klægla-

get var hér kun 0,43 m tykt og herunder i kote 0,08 lå sort åsand. Ved hjælp af et karteringsbor, der optager en kerne af jord, blev dæmningen fulgt videre mod vest. Boringerne viste noget svingende tal for klægslagets top- og bundkote. Var vi stadig i yderkanten af dæmningen, eller havde klægslaget på dette sted overhovedet noget med dæmningen at gøre? Det var vanskeligt at konkludere noget sikkert. Imidlertid kom der et tydeligt billede af lagene under klægdæmningen. Til og med området ud for Overdammen 3 bestod boreprøverne af sort åsand. Herefter blev sandet renere og mere lysegråt for endelig, ud for sydvesthjørnet af Torvet 4, at blive afløst af gult istidsaflejret undergrundssand i kote 2,23 - formentlig kanten af den sandbakke, som domkirken blev bygget på. Samtidig ophørte klægdæmningen.

Vejene

Da de middelalderlige veje hele tiden blev repareret og fornyet, var det kun meget få vejlag, der

kunne følges over længere strækninger. De bestod primært af sandstriber, hvori der havde ligget en brolægning, hvilket synes at have været den foretrukne belægning i høj- og senmiddelalderen. Stenene var i vidt omfang taget op og genbrugt, da sten i Ribeområdet var en mangelvare. Enkelte steder viste striber af formuldet træ, at hér var en træbelagt vej holdt på plads af kraftige stolper. Ind imellem lå opfyldslag som reparation eller afretning af vejene. Vejlagene var stort set fundtomme og derfor meget vanskelige at datere.

Hvor vejlagene på Mellemdammen hovedsagelig bestod af sandstriber, var vejlagene på Overdammen mere varierede og fandtes i større mængde. Ud for Overdammen 10 var de op til 2 m tykke, og der blev konstateret ikke mindre end 16 vejlag, der gennem tiden havde efterfulgt hinanden. Den ældste vej lå umiddelbart oven på klægdæmningen og bestod af et tykt lag af smågrene og træflis udlagt i sand eller ler. Hermed har man hurtigt kunnet få en rimelig gang- og køreflade. De træbelagte veje syntes at høre til de ældste vejtyper. Fra andre udgravninger véd vi, at piloteringspæle har båret langsgående stolper, hvorpå der lå tværgående planker. Ud for Overdammen 10 sås flere piloteringspæle, der stod to og to med en indbyrdes afstand af 1,4 m. En sådan piloteringspæl viste sig at være 4,80 m lang - et temmeligt kraftigt fundament for en vej, fig. 4 og 5. Pælen blev dendrokronologisk dateret til tiden kort efter 1326.

Ud for Skibbroen blev der mulighed for at følge nogle meget kraftige sandlag på tværs af Overdammen. Samtidig med at der sandsynligvis har ligget en brolægning oven på sandlaget, viser tykkelsen på sammenlagt 0,80 m, at det har tjent som en forhøjning og udjævning af terrænet. Sandlagene var mindst lige så brede som den nuværende vej. Det kan skyldes, at der var etableret en vej på Skibbroen, der hér løb sammen med vejen på Overdammen. Det kan også betyde, at vejen på dette sted var så bred, at den dannede en lille plads foran Kongens Mølle, der jo lå på dette sted.

På den østlige del af Overdammen, indtil Sortebrødregade, lå vejlagene i kote 1,80, hvorunder der lå affaldslag. Herefter steg bundkoten jævnt for de ældst registrerede vejlag fra 2,5 m DNN op til omkring 3,7 m DNN jo længere man kom mod

Fig. 3. Organiske materialer - så som dele af sko, en knivskede og et stykke reb af bark - var særdeles velbevarede. En læderrem med nitter har muligvis siddet på et stykke seletøj. Hestesko, hesteskosøm og jernnagler udgjorde også en stor fundgruppe. Foto: L. Andersen.

Fig. 4. Den næsten 5 m lange piloteringspæl har formentlig båret en træbelagt vej. Pælen er fældet omkring 1326. Foto: L. Andersen.

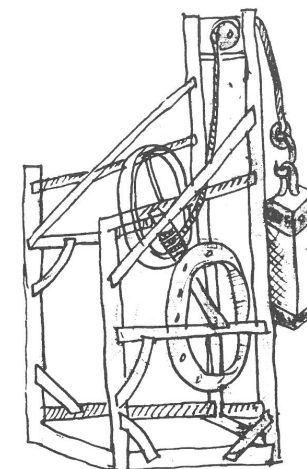

Fig. 5. Man har formentlig benyttet en rambuk til at slå de lange piloteringspæle ned i jorden. Tegningen af en middelalderlig rambuk er udført af en anonym tegner omkring 1430. Original på Bayerische Staatsbibliothek.

Fig. 6. Trækonstruktion der har holdt på de kraftige opfyldslag, der er fyldt ud i åløbet. Træet er fældet i slutningen af 1000-tallet eller omkring 1100. Foto: L. Andersen.

vest. Disse vejlag tilhørte udgravningens yngre vejlag, mens de ældre vejlag sandsynligvis skulle findes uden for kloakgrøften længere mod syd, idet dæmningen tog et sydligere forløb i forhold til det nuværende gadeforløb. De ældste vejlag har således ligget på toppen af dæmningen og på siden har man smidt byens affald. Med tiden er vejen enten blevet forskubbet mod nord eller ble-

vet bredere og har bredt sig ud over de tykke affaldslag på siden af dæmningen. De yngre vejlag strakte sig dermed længst væk fra selve dæmningen.

Dendrokronologiske dateringer

Der blev udtaget en del træprøver med henblik på dendrokronologisk datering. Enkelte stammer fra

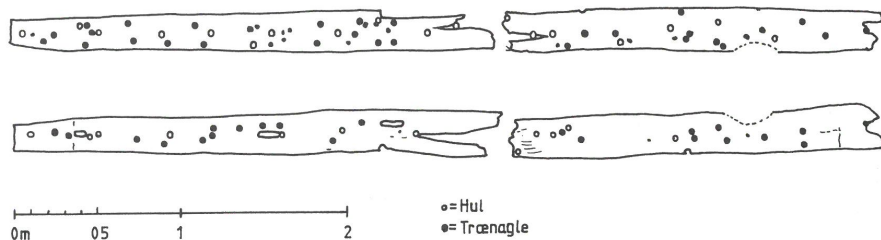

Fig. 7. Træstolpen har mange huller, hvoraf en del er fyldt ud med trænagler. Det kan ikke afgøres, hvad den har været benyttet til, men den har sandsynligvis været genanvendt flere gange f.eks. som bygningstømmer, inden den er havnet i de tykke affaldslag på siden af dæmningen. Rentegning: B. Nielsen.

stolper, der kan have båret en træbelagt vej, mens andre blev fundet indlejret i de kraftige opfyldslag.

På nordsiden af dæmningen, umiddelbart inden undergrunden skiftede fra sort åsand til gult undergrundssand (ud for Torvet 2), lå et tykt opfyldslag, der syntes at blive holdt på plads af en trækonstruktion bygget i den såkaldte bulsteknik. En langsgående planke blev tappet ind i siden på en lodret stolpe, fig. 6. På bagsiden af planken stod lodrette planker. Fældningstidspunktet for den kraftige lodretstående stolpe til venstre var omkring år 1049. Den noget mindre stolpe umiddelbart ved siden af blev fældet efter 1088. Selvom træet hér har fundet sekundær anvendelse, tyder det dog på en meget tidligt begyndende opfyldning af ålejet.

To stolper har med stor sandsynlighed båret en træbelagt vej. Den ene og tidligere omtalte, fundet ud for Skibbroen, var fældet omkring 1326. Den anden, ud for Overdammen 3, kunne dateres til 1208. Begge stolper er karakteriseret ved at have en flad bund. Dette træk ses på vejstolper, der ikke når ned i undergrundssandet.

Ud for Overdammen 5 stødte gravemaskinen på noget, der kunne være resterne af et brændt hus. En stolpe, der sandsynligvis har indgået i bygningen, kunne dateres til omkring 1223. Endnu et stykke bygningstømmer lå i de tykke opfyldslag. Hvordan det oprindeligt har været benyttet, vides ikke, fig. 7.

Konklusion

De 10 daterede træprøver viser en entydig tendens til, at jo længere mod vest prøven er taget - jo ældre er den. Dette uanset om prøven indgik i en konstruktion eller tilsyneladende lå som affald i opfyldslag. Sammenholdt med det sparsomme keramikmateriale, tyder det på, at der allerede omkring år 1100 er påbegyndt en opfyldning ud i åløbet fra vest mod øst. I første halvdel af 1200-tallet er der indicier på en bebyggelse ud for Overdammen 5. Man må altså forudsætte en opfyldning på Overdammen, der ikke nødvendigvis har fortsat på tværs af hele åen. Denne opfyldning hænger muligvis sammen med, at man begynder at bygge syd for åen, hvor også forgængererne for den nuværende domkirke opføres, i første halvdel

af 1100-tallet. Havnen flyttes formentlig fra vikingetidens handelsplads til den middelalderlige havnefront ved Skibbroen lidt længere ned ad åen. Helt naturligt får man også behov for en vejforbindelse på tværs af åen, men på dette sted kommer den først med dæmningsbyggeriet i midten af 1200-tallet.

Noter

1. Skov 1994, s. 34.
2. Dipl. Dan 2 I, nr. 156.
3. Nielsen 1985, s. 78. (Bestemmelser i Landskabslovene J I 57 og E III 5-6).
4. Kinch 1869, s. 518.
5. Kinch 1884, s. 572.
6. Kinch 1869, s. 471.
7. Kinch 1869, s. 472.
8. ASR 1174.
9. ASR 1108. Skov 1994.

Litteratur

- Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938 -.
- Kinch, J.: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil reformationen*. Ribe 1869.
- Kinch, J.: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536 - 1660)*. Odder 1884.
- Nielsen, Ingrid: *Middelalderbyen Ribe*. Århus 1985.
- Skov, Hans: *Dæmning, møllestrøm og byport - en arkæologisk undersøgelse af Nederdammen og Nørreport i Ribe. By, marsk og geest 7*, 1994, s. 31 - 40.

Summary

Overdammen, Mellemdammen and Nederdammen are the main streets of Ribe today. The last part of the word - "dammen" means dam and refers to the medieval dam built across the river with a total length of 300 meters, fig. 1. The dam was built to establish a road from one side of the river to the other and to exploit the water which was dammed up. The Kings Mill was situated at the dam about 1252. Until the 14th century it was the only mill in town.

In the early spring of 1996 the museum got the opportunity to follow the renovation of Mellemdammen.

dammen and Overdammen - to see the construction of the dam and follow the medieval streets on top of it.

The dam was constructed of a thick layer of marsh clay and had slant sides. The top of the dam was situated about 1,5 meters above sea level. The dam followed the direction of the present street until the spot where Sortebrødregade adjoins Overdammen. From here and towards the Cathedral it took a southerly direction.

Several layers of road material were accumulated on top of the dam so that the present top level is now 2,5 meters higher than when the dam was built. The oldest road material consisted of small branches and pieces of wood. Soon after they began to build wooden roads with long poles sticking into the ground and planks on top of it, just like a wooden bridge. One of the poles was about 5 meters long, fig. 4. These types of roads were common in the 13th century in Ribe. Later on they began to make ordinary pavements. However the stones were removed and reused and only the layers of sand remained.

North of the dam there were thick layers of rubbish from the town and very fragmentary remains of buildings dated to the 12th century. Closest to the Cathedral there were very old layers of rubbish filled into the river held together by a wooden construction, fig. 6 which was dated about 1100.

It is clear, that they began to fill up the river as early as 1100. This is probably connected to the fact, that one began to expand the town from the Viking marketplace at the northern part of the riverside to the medieval harbour at Skibbroen. A road across the river was needed, but at this place it was not established until the middle of the 13th century.